

Мұса Асайынов – әнші, ақын, сазгер. Ол 1929 жылы Айыртау ауданына қарасты Өскен (қазіргі Үкілі Ыбырай) ауылында дүниеге келген. Жастайынан қазақтың ауыз әдебиеті нұсқаларын жинап, батырлар жырын, қисса, дастан, ұзақ толғауларды жаттап өседі. Халық әндерін мәнермен шырқауға талпынады. Ол алғашқы жыр шумақтарын мектеп қабырғасында жүріп шығара бастайды.

Сөзі – селтеер, өлеңі – от

Мұса Асайынов 15 жасында Қызылжар филармониясына қосылады. Әнші, бишілермен ел аралап, Біржан салдың, Ақан серінің, Үкілі Ыбырайдың әндерін тамылжыта орындап, жұрт көңілінен шығып, “әнші ақын” атанады. Ол бір өлеңінде:

Мен үйрендім өлеңді атандардан,
Заңы берік өнерге қатаңдардан,
Сал-серілік дарыды бала жастан,
Үкілі Ыбырай, Біржан сал,

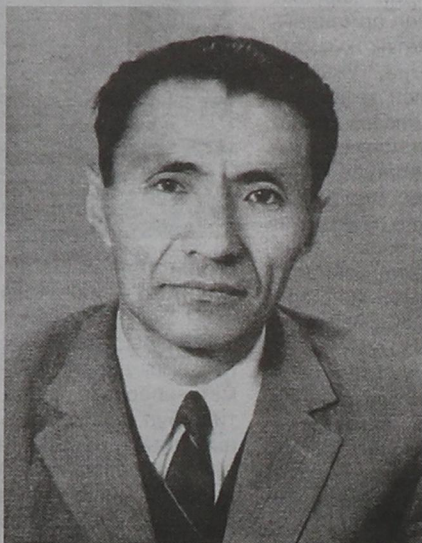
Ақандардан... –

деп жырлайды. Осыдан-ақ Мұса Асайыновтың әншілік, ақындық қасиеті аталарынан дарығанын аңғаруға болады. Асыл тұлға аталарының шабытын жалғастырып, әндерін шебер орындап қана қоймай, туындыларын насихаттауда да көп еңбек етті.

“Ән – адам жанының нәрі, жүрек тілі, сезім шырағы, көңіл кілті, тіршіліктің шырайы. Ән – бойға қуат, ойға азық, сезімге – самғау, көңілге – қанат бітіретін өмірдің ажары мен базары” деп білген Мұса Асайыновтың ән орындауындағы шабыты, шеберлігі жайлы толғана жазған қаламгерлер аз емес. Соның бірі – Жұмабай Есекеев. “Мұса өлең айтқанда үйдің қабырғасы сыңғырлайды деседі. Бірде ол ауылға барып жолдастарымен концерт қояды. Бір үйде түстенеді. Үй иесі өлең айтыңыз деп өтінеді. Ол кезде ел керосин құйылған шам жағады. Шам аласа, жайма үстелдің үстіне қойылады. Мүсекең “әу” деп шырқай жөнелгенде оның дауыс екіпінінен жайма үстелдің үстіндегі шам жалп етіп сөніп қалды деседі” – деп әңгімелейді ол.

Мұса Асайынов көпке сазгерлігімен де танылған. Ол өзінің бірнеше өлеңіне ән жазған. Әнші, сазгер Кәрім Илиясов ақынның шебер орындаушы, сазгер екендігін айтады. “Мұса майданда жүрген өнерпаз ағаларының орнын жоқтатпауға тырысты. Олардан келген өлеңдерге ән шығарды. Оның шығарған әндері сол тұста жиі айтылып, ауыл-елдегі көрі-құртаң, қатын-қалаш, бала-шағаның көңілдерін жұбататын. Оның өзінге құрылған әндері көп еді. Ол Біржан сал, Ақан сері, Балуан Шолақ, өз атасы – Үкілі Ыбырай әндерін алқалы топ алдында жиі-жиі шырқады. Өзі көп өнеге алған ұлағатты ұстаз, тағылымды тәрбиеші, халық ақыны, нағашысы Молдахмет Тырбиұлы, жиені – Тайжан Қалмағанбетов, Нұрқан Ахметбеков сияқты сандал саңылақ ақындардың өлең-жырлары мен әсем әндерін ел арасына насихаттауда да ол көп еңбек сіңірді”, – дейді бір еңбегінде Кәрім Илиясов.

Бала Мұса әкеден ерте айрылып, тағдыр тәлкегіне түссе де, әншілік-ақындық өнерден қол үзген жоқ. Шығармашылық шабытымен көп ізденіп, үйреніп, шынығады, өнерге деген құштарлығы артып, қажымай еңбек етеді.

Оның өнерге деген сүйіспеншілігі, нәзік сезімі рухтандырып, өмірге жаңа туындылар әкеледі. Өнерсүйгіш сезімі мен асқақ шабытынан туған сөз маржандары меруерттей тізіліп, Мұса Асайынов поэзиясын сомдайды.

Мұса Асайынов поэзиясы сан қырлы, шағын лирикалық өлеңдерден ірі поэма, толғауларға ұласып жатады. Ақын шығармашылығы әсіресе өткен ғасырдың 60 жылдары өркенін жайып, шарықтап өсті. Ол “Қамсақты”, “Ауыл”, “Мөлдір көздер” т.б. ән шығарып, “Көгілдір Көкше”, “Тың толғауы”, “Батырларға мың алғыс” толғауларын, “Аңшы аңызы” поэмасын жазды.

“Тұлпардың сыны толар ма, тосынан шауып, топта озбай. Сен де түс думан сонарға, қасыңда ешкім жоқта озбай”, – деп ақын Жұмағали Сайын жырлағандай, Мұса Асайынов өнер сайысына да қатысады.

Облыстық ақындар айтысы 1958 жылы Көкшетау қаласында өтеді. Бұл айтысқа Айыртаудан Мұса Асайынов та барады. Облыстың басқа аудандарынан да ақындар қатысады. Олар: рузайлық суырып салма ақын Көкен Шәкеев, қызылтулық төкпе жырау Жұматай Мәдиев, зеренділік жас талап Дулат Мәженов, еңбекшілдерлік термеші, ақын Қабиден Жаудин. Қазақстанның халық ақыны, айтыс өнерінің ақтангері Көкен Шәкеев Мұса Асайыновпен бірге жүрген кездерін еске алып, былай деп жазады:

“Айтысқа түсетін ақындар бәріміз ел аралап, қарттармен әңгімелесіп және аудандық газеттерді қарап, ел ішіндегі кем-кетіктерді көрсететіндей дәлелдер жинастырамыз. Оны бюроға салып қарастырады. Айтыстың мәні – мақсаты да сол – елінің жақсыларын және кемшіліктерін айтып, тезге салу. 1958

жылы болатын, Мұсамен сөз сайысына түсетін болдым. “Айыртау” газетін түгел қарап шықтым, “Жөндеу жасалмаған қоралар, қойлар қырылып жатыр” деген тақырып көзіме оттай басылды. Содан екеуіміз айтысқа түстік. Екеуіміз де елдің табысын айтып, жетістіктеріне тоқталдық. Мұсаның көзегі келіп: “Табысың, малың бар екен, 300 бас қой қада, тауып әкел, әкелмесең сенімен айтыспаймын”, – деді. Сол кезде жаным қысылып, маңдайдан тер бұрқ етті.

Мұсаға жауап беруім керек, газеттен оқығандарымды есіме түсіріп, қой мен қойды бауырластырып, үйлестірдім: Сен де қарауыл, мен де сонда, Мұса жан көрдің бе Тереңкөлден Бұрқырап тағы міне өлең келді Тереңкөлден маңырап

зар шыққанда

Біздің қойлар соған ауып
Жылайды сіздің көрі саулық –
“Қой едік Тереңкөлдік Айыртаулық
Жел өтіп, аяз қысты арқамыздан
Болады қайтып бізге денге – саулық,
Сен мана Ақан дедің, Жақан дедің
Екеуі айыртаулық ағам дедің
Атақты аты шыққан Ақтоқтының
Айтыс десе соларды бас саласың
Ескерткіш орнатуға жасқанасың
Басына бір ескерткішті орнатуға
Жастардың бастамайсың

бастамасын

Мінінді айтсам жолдастығым
Жасыру бұл мінінді болмас бүгін
Ақан ескерткішіне бөлініп қойған
Ақшаны жеп қойды ғой бір

бастығың, –

деп қайырдым”. Бұл тақырып айтыстың басты мақсаты болып табылса, сөз сайысына сан рет түсіп, қыр-сырын түсіне білген Мұса Асайынов: “Айтыс

“Мұса Асайынов көзі тірісінде Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов тәрізді қаламгерлермен байланысын үзбеген. Сәбит Мұқановтың “Мұса Асайынов – Үкілі Ыбырайдың шығармашылығын жалғастырып келе жатқан оның үні мен көзі” деген бағасы да бар. 1969 жылы Қазақ КСР Ғылым академиясының Мұхтар Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты ардақты тұлғаға фольклорлық материалдар жинауға құқық беретін тілші-жинаушы куәлігін табыстапты. Халық ауыз әдебиетінің насихаттаушысы ретінде арғы замандағы өнер жұлдыздарының, сондай-ақ өз атасы Үкілі Ыбырайдың уақыт шымылдығы көлегейлеген көптеген әнін тауып, халықтың игілігіне жаратқан тұлғаның есімі ұмытылмақ емес”.

(Ахмет Жұбановтың
“Замана бұлбұлдары” кітабынан
алынды).

дегеніміз – өлеңді жөн-жосықсыз, оңды-солды бората беру емес, айтыс қарсыласының сауалы мен жауабына қарай айтар сөзін мен толғар пікірінді шашыратпай, тақырыптан ауытқымай өте дәл жеткізетін, айла-әдісі мол, көп

қырлы күрделі өнер. Айтыс ақыны осыған мейлінше машықтануға тиіс. Айтыс өнері өзінің осындай ерекшеліктерімен құнды”, – дейді.

Ақын Төлеген Қажыбаев: “Аруақты атасындай айбарлы мінез ер көкіректігі жоқ өрлік, ерсілігі жоқ еркелік мінез Мұса ақында да мол болатын. Ол айтысқа шығар алдында іштей жарап алатын да шиыршық атып ширай беретін аруақтанып, ағынды жүйріктей, керме үзердей екпіндеп, есіле түсетін.

Өзіне ғана тән самғауы биік әуенді аспанға ақ жамбыдай атып жіберерін, өзіне ғана тән ұшқыр қимылмен қақпақылдай қағыстырып, сөзден сөз оздыра жарыстырып қотарыла беретін, аста-төк молшылықпен буырқанып төгіле беретін” – деп, айтысқа түскен Мұса Асайыновтың өзіндік мінез-қылықтарын, қасиеттерін сипаттайды.

Жамбыл Жабаевтың туғанына 125 жыл толуына байланысты өткен салтанатты жиында Мұса Асайынов Бикен Сембаевамен сөз сайысына түседі. Екі ақын да өз өңірлерінің еңбек ерлерін, мол өнімдерін айтып мақтанады. Бұл айтыста Мұса Асайынов туған жер табиғатының сұлу көріністерін көркем тілмен сипаттайды.

Бірде Сәбит Мұқанов Мұса Асайынов пен Кәрім Тахауиннің айтыстарынан кейін: “ – Бәсе, паһ, паһ. Тума талант, арқалы ақын Ыбекемнің мирасқорлары елде бар екен-ау! Бәрекемді, жарады. Дауылпаз Сәкен ағаларының құдірет-қасиеті екеуіңді де жебеп-желеп, Кәрім қалқам, сен Үкілі Ыбырайдың айта алмай кеткен сөзі, Мұса шырағым, Үкілі Ыбырайымыздың өзі, халқымыздың шырағданы, көреген көзі болуға машықтаныңыздар...” – деп ақыл айтып, батасын берген екен дейді.

Мұса ақын:

“Арманым жоқ өннен болса

табытым,

Тірі жанға түспей өтсін сабытым.

Өліп кетсем бейітімнің басында,

Сандуғаштай сайрап тұрар

шабытым.

Тіршілікке кінәм жоқ қой тағатын,

Көрдім талай жұлде берген сағатын.

Ризамын інілердің барына,

Домбыраның үнін үзбей қағатын.

Сөкпе балам, ұнамаса бағытым

Менде әкеме жасаушы едім

қағытым.

Туған елдің күй сандығы сияқты,

Аталардың жалғастырып шабы-

тын” – деп, өзінен кейін де осынау дәстүрдің жалғасатынына сенім білдіреді. Ақын артына асыл мұра қалдырды, оның аталар жолын жалғастырған өнері бүгінде өз жалғасын тауып, жандануда. Асыл тұлға Игібай Өлібайұлымен, Бикен Сембаевамен, Тұяқ Мақитовпен, Нұрмиш Көбеновпен, Қабиден Жаудинмен, Совет Баймағанбетовпен, Көкен Шәкеевпен сөз сайысына түсіп, елін өнерімен тамсандырған ақындардың бірі.

Оның айтыстары “Қазақтың қазіргі халық поэзиясы” (1973), “Жамбыл және қазіргі халық поэзиясы” (1975), “Аңшы аңызы” (1978) жинағында жарық көрді.

Мұса Асайыновтың шығарма-лары, шешен тілі ұлттық мәдениетіміз бен әдебиетіміздің қорына қосылған асыл мұра. Өріпкестері ақынға “сөз ұстасы”, “сөз жүйрігі” деп баға берген.

Жанбай ҚАДЫРОВ,
М.Қозыбаев атындағы Солтүстік
Қазақстан университетінің
профессоры.